

УДК 343.988

В.В. ШЕНДРИК, канд. юрид. наук, ст. наук. співр., Харківський національний університет внутрішніх справ

І.О. КРЕПАКОВ, Харківський національний університет внутрішніх справ

АНАЛІЗ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПРОФІЛАКТИКА», «ПОПЕРЕДЖЕННЯ», «ПРИПИНЕННЯ» ТА «ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНІВ»

Ключові слова: профілактика, попередження, припинення, запобігання злочинів

Незважаючи на те, що практична оперативно-розшукова діяльність з'явилася дещо раніше слідчої, її теоретико-методологічна база на відміну від теоретичної основи слідства фактично почала розвиватися лише на початку ХХ століття, про що свідчать праці як то західних криміналістів (А. Вейнгардта [1], Р. Гейндаля [2], Р. Шнейкerta, В. Штібера [3]), так і основоположників вітчизняної криміналістики (І.М. Якімова [4], С.М. Потапова [5], П.С. Семеновського [6]). Багато робіт названих авторів було прямо адресовано оперативно-розшуковим працівникам, оскільки в цих працях описувалися способи застосування прийомів і методів криміналістичної тактики та техніки саме в розшуковій роботі.

Основними напрямками оперативно-розшукової діяльності на всіх історичних етапах розвитку та становлення вважалися попередження і розкриття злочинів, розшук і затримання злочинців, основними вони є і в наш час.

На жаль, в теорії ОРД до теперішнього часу вчені й досі однозначно не визначилися зі співвідношенням таких понять як «профілактика», «попередження», «припинення», «запобігання» та «розкриття злочинів». Дотепер не існує цілісної уяви стосовно співвідношення цих визначень, остаточно не визначені ознаки, які їх різнять. Хоча ці ознаки-критерії

одночасно і пов'язують їх, через що вони вживаються поряд, визначаючи собою сходині за сутністю завдання та обов'язки оперативних підрозділів ОВС, які зазначені у ст.ст.1 та 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

З урахуванням цього, ми вважаємо за необхідне провести аналіз основних наукових поглядів вчених стосовно визначення вказаних понять та побудувати власну науково-обґрунтовану модель співвідношення наведених понять з окресленням їх складових елементів, що і є метою статті.

Серед наукової спільноти кримінологів теж немає одноставної думки щодо розглянутих понять, бо жодне наукове визначення, звісно, не може бути в повному обсязі визначенням остаточною, поки існує альтернативне.

Вчені-кримінологи у рівній мірі вживають терміни «попередження», «профілактика» та «припинення». А.Ф. Зелінський, наприклад, за родові поняття приймає попередження злочинності, а деякі автори взагалі вважають попередження та профілактику тотожними поняттями. Зокрема, попередження – це здійснення економічних, політичних, ідеологічних, виховних, правових та інших заходів протидії злочинності, діяльність по виявленню окремих видів та груп злочинів, конкретних злочинців, по недопущенню завершення злочинів на різних етапах розвитку злочинної поведінки [7, с.9].

Проте, серед кримінологів домінуючою є точка зору, що поняття «профілактика», «попередження» та «припинення» злочинів суто різняться. Під попередженням розуміється встановлення осіб, що намагаються скоїти злочин, та застосування проти них заходів для припинення їхньої діяльності; профілактика розуміється як виявлення та усунення причин і умов злочинів; припиненням є виявлення осіб, що готуються до вчинення злочину та прийняття до них заходів з метою недопущення переростання підготовчих дій у замах на злочин або закінчений злочин [8, с.3–4].

Більш того, А.Ф. Зелінський [9, с.66],

А.Г. Лекарь [8, с.83], А.Б. Сахаров [10, с.6] під поняттям попередження розуміють практичну діяльність не лише відповідних державних органів, але й громадськості, щодо виявлення осіб, які мають намір вчинити злочин з метою недопущення реалізації цих намірів у злочинні дії.

Вперше запропонував поняття оперативно-розшукової профілактики В.Г. Самойлов. Він її визначив як урегульовану відомчими нормативними актами діяльність оперативних підрозділів, спрямовану на проведення індивідуально-профілактичних заходів стосовно осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів [11, с.14]. Е.О. Дідоренко і С.С. Овчинський визначили профілактику як комплекс заходів, здійснюваних поза рамками і методами ОРД [12, с.13]. І.П. Козаченко розглядає профілактику як систему оперативного контролю і профілактичного впливу щодо осіб, які мають намір вчинити злочин чи готуються до злочину [13, с.4]. П.І. Іванов під профілактикою розуміє систему розвідувально-пошукових заходів, які здійснюються працівниками оперативно-розшукових апаратів ОВС з використанням переважно спеціальних сил, засобів і методів з метою виявлення і усунення причин злочинів, умов, що їм сприяють, а також осіб, які готуються вчинити злочин, вжиття до них заходів, щодо недопущення переростання підготовчих дій у замах, а замах - у завершений злочин [14, с.48]. На нашу думку, дане визначення дуже широке та поглинає поняття «профілактика», «запобігання» та «припинення» злочину.

І.І. Басецький та В.П. Шиєнок розглядають профілактику як систему ОРЗ, спрямованих на додаткову перевірку первинної інформації про осіб і факти, які становлять оперативний інтерес, усунення умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також здійснення профілактичного впливу на осіб, від яких за достовірними даними можливо очікувати скоєння злочинних дій [15, с.242]. О.П. Крилов та В.А. Якушин визначають профілактику як загальну і індивідуальну та наводять їх окремі

визначення. Загальну профілактику вони визначають як діяльність з широким використанням негласних сил, засобів і методів у поєднанні з гласними щодо виявлення, вивчення, нейтралізації різноманітних негативних факторів й усунення умов, що сприяють здійсненню організаторами і підбурювачами злочинних намірів. Індивідуальну профілактику вони розуміють як систему гласних і негласних заходів, що здійснюються стосовно конкретних осіб з метою недопущення з їх боку негативного впливу на інших осіб [16, с.132].

Слід зазначити, що переважна більшість вчених України дотримується поглядів групи авторського колективу, які вважають, що профілактика – це сукупність спеціальних заходів, які застосовуються ОВС для виявлення та усунення об'єктивних та суб'єктивних причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, при цьому поділяючи профілактику на загальну та спеціальну. Я.Ю. Кондратьєв сутність профілактики визначає як усунення, нейтралізація причин і умов, обставин та факторів стосовно ймовірного злочинця [17, с.17].

У словнику термінів з ОРД профілактика злочинів розглядається як «діяльність державних органів і громадських організацій щодо реалізації системи заходів, спрямованих на виявлення, усунення причин злочинів і умов, які сприятимуть їх скоєнню» [18, с.242].

Із приведених вище визначень видно, що О.П. Крилов, В.Г. Самолов, Н.М. Якушин визначають профілактику як діяльність, а Е.О. Дідоренко, С.С. Овчинський, І.П. Козаченко, П.І. Іванов, І.І. Басецький, В.П. Шиєнок, В.М. Атмажитов, О.Н. Агапонов, В.В. Баранов – як певну систему заходів. В основному ж усі автори сутність профілактики вбачають у подоланні умов та причин, що штовхають осіб на скоєння злочину, а деякі до цього додають ще й виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочину.

В теорії і практиці ОРД крім терміну «профілактика» широко вживається й термін «попередження», у логічний зміст якого вчені

включають дещо інші ознаки.

Так, наприклад, групою вчених в посібнику «Оперативно-розсыкная деятельность ОВД» попередження розглядається як одна з форм ОРД, яка спрямована на виявлення осіб і фактів, що мають оперативний інтерес, і стоїть наряду з оперативною розробкою. Автори правильно зазначили, що попередження злочинів засновано на законах та підзаконних нормативно-правових актах діяльності ОВС по застосуванню оперативно-розсыкных сил, засобів та методів з метою недопущення можливих злочинів, що замишляються та готуються, а також замахів на них [19, с.386]. Але ними не були зазначені, саме які засоби та методи передбачені законодавством як попереджувальні.

В.Р. Волчков наголошує на відмінності попереджувальної діяльності апаратів карного розсыку від попереджувальної діяльності інших (неоперативних) підрозділів ОВС. Сутність цієї відмінності полягає в тому, що оперативні співробітники отримують інформацію для попереджувальної роботи з негласних джерел, тобто, використовуючи таємні сили та засоби ОРД, саме тому попереджувальна діяльність повинна бути негласною. Інші ж апарати та підрозділи ОВС отримують гласну інформацію з гласних джерел, тому їх діяльність з попередження злочинів повинна бути гласною [20, с.18].

Я.Ю. Кондратьєв попередження вважає різновидом запобіжної діяльності, сутність якого полягає в виявленні осіб, дії яких свідчать про протиправну спрямованість вчинити злочин і можуть перерости в злочинні. «Попередження посідає особливе місце в системі ОРЗ та має профілактичний вплив», – зазначає автор [17, с.18]. Таким чином, попередження визначається автором як запобіжна діяльність по недопущенню злочинів.

С.С. Галахов попередження визначає як нормативно-урегульований вид оперативно-розсыкової діяльності оперативних підрозділів з комплексного здійснення заходів попереджувального характеру і контролю у від-

ношенні осіб, що числяться на оперативно-розсыкових та профілактичних обліках органів внутрішніх справ з ціллю недопущення скоєння злочинів з їх боку, а також по вивченню та прийняттю своєчасних заходів з нейтралізації причин та умов, що впливають на їх кримінальну активність [21, с.24]. У словнику оперативно-розсыкових термінів попередження злочинів розглядається як «...комплекс оперативно-розсыкових та інших заходів спрямованих на виявлення та усунення причин та умов злочину, а також виявлення осіб від котрих можливо очікувати скоєння злочину...» [18, с.248].

Таким чином, переважно під терміном «попередження» в теорії ОРД розуміється діяльність оперативних підрозділів, що спрямована на осіб, які з високою ступенню ймовірності можуть вчинити злочин.

Певні вирізняючі ознаки наводяться вченими і при розмежуванні понять «запобігання» та «припинення» злочинів (правопорушень).

Наприклад, С.С. Малигін та А.Є. Четєтін запобігання злочину визначають як виявлення осіб, що перебувають на стадії формування задуму на скоєння злочину та недопущення реалізації їх задуму. Припинення злочину, на їхню думку, це виявлення осіб, що намагаються вчинити злочин, тобто недопущення скоєння злочину на стадії замаху на нього. «Завдання запобігання злочинам (включаючи завдання щодо припинення) полягає у застосуванні оперативно-розсыкових заходів, спрямованих на недопущення здійснення протиправних діянь або усунення причин і умов, сприяючих їх здійсненню. Способи припинення злочинів залежать від конкретних обставин і можуть бути самими різними: порушення кримінальної справи, затримання на місці злочину, застосування кримінально-процесуальних запобіжних заходів. Саме поняття припинення злочинів означає вживання оперативно-розсыкових заходів до конкретної особи або групи осіб з метою створення умов, що перешкоджають продовженню по-

чатого злочину» [22, с.47].

О. Ключев запобіганням злочину вважає вжиття необхідних заходів щодо недопущення вчинення правопорушень, встановлення осіб, які намагаються скоїти правопорушення, та вжиття до них певних заходів з метою недопущення реалізації їх протиправних намірів [23, с.100]. За думкою Я.Ю. Кондратьєва припинення є стадією запобігання злочину з використанням оперативних можливостей для припинення вже розпочатих протиправних дій [17, с.18].

У словнику оперативно-розшукових термінів запобігання та припинення злочинів розглядаються як форми попередження. Запобігання спрямовано на виявлення осіб, які замишляють або підготовляють скоєння злочину з відповідним вжиттям заходів щодо недопущення переростання умислу у протиправну діяльність, і відповідно підготовчі дії – у злочин. Діяльність щодо припинення злочину розглядається лише на етапі розпочатого, але ще незакінченого злочину [18, с.252].

Аналіз наведених понять показує, що запобігання та припинення також визначаються як діяльність. Запобігання – це діяльність щодо недопущення реалізації злочинного задуму, а припинення – це недопущення завершення злочину. Отже, ми притримуємося точок зору С.С. Малигіна та А.Є Четєгіна стосовно визначень понять попередження, запобігання та припинення злочинів.

В Україні існує й нормативне визначення поняття попередження злочинів. Так, у п.1.1 «Настанови про діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів» [24] зазначається, що «попередження злочинів – це вид діяльності працівників органів та підрозділів внутрішніх справ щодо виявлення, послаблення впливу та нейтралізації дії причин і умов, які сприяють їхньому вчиненню, вживання заходів до осіб поведінка яких свідчить про високу ймовірність скоєння ними злочину. Забезпечення активного залучення громадськості до цієї роботи, інформування населення про засоби і способи право-

мірного захисту від злочинних посягань».

Таке визначення попередження злочинів по суті нівелює ознаки «профілактики» та «попередження» і ставить крапку у плюралістичних поглядах щодо визначення змісту та суті попередження злочинів, оскільки має нормативний характер для усієї системи ОВС України.

Підсумовуючи зазначені вище теоретичні та нормативно-правові інтерпретації, ми спробуємо сформулювати власні визначення понять: профілактика, попередження, запобігання, припинення та розкриття вимагань, так як вказані поняття визначають основні завдання та обов'язки оперативних підрозділів ОВС, окреслюють та спрямовують напрямки їхньої діяльності.

Профілактика вимагань – напрям діяльності (обов'язок) оперативних підрозділів ОВС, що має за мету вжиття певних методів та заходів спрямованих на встановлення і усунення причин та умов, тобто об'єктивних факторів дійсності, що можуть вплинути на особистість сприяючи формуванню у неї злочинної установки, а також виявлення індивідуальних ознак-схильності особи до вчинення вимагань з метою здійснення превентивної психокорекції свідомості.

Попередження вимагань – напрям діяльності (обов'язок) оперативних підрозділів ОВС, що має за мету виявлення осіб з умислом на вчинення вимагання та застосування стосовно них відповідних методів та заходів ОРД, спрямованих на недопущення скоєння готування до вимагання чи вчинення замаху на цей злочин (тобто недопущення скоєння незакінчених злочинів – ст.ст.14, 15 КК України).

Запобігання вимаганням – напрям діяльності (обов'язок) оперативних підрозділів ОВС, що має за мету виявити осіб, які скоюють незавершене готування (чинять спробу підготуватися) до вимагання з метою застосування певних методів та заходів ОРД спрямованих на припинення таких діянь або схилення особи до добровільної відмови від доведення підготовчої діяльності до кінця, а так саме від

реалізації задуму на вчинення вимагання.

Припинення вимагання – є одним із напрямів діяльності (обов'язків) оперативних підрозділів ОВС сутність якого полягає у виявленні осіб, що готують вимагання чи вчиняють замах на вимагання з метою застосування методів та заходів ОРД, які будуть спрямовані на недопущення перетворення підготовчих дій у замах на вимагання, а замаху на закінчене вимагання.

Виходячи з наведених вище визначень спробуємо побудувати єдину логічну модель співвідношення цих понять та обґрунтувати критерії її побудови.

Вперше спробу зведення в цілісну модель співвідношення завдань з профілактики, попередження, запобігання, припинення та розкриття злочинів зробив Я.Ю. Кондратьєв. Для цього, виходячи з об'єкту та предмету ОРД, він визначив головним поняття запобігання злочинам. Профілактика, попередження, припинення та розкриття розглядаються ним як стадії, етапи, що складають зміст головного напрямку боротьби – запобігання злочинам [17, с.17]. Його робота має величезне значення, так як покликана полегшити розуміння співробітниками оперативних підрозділів ОВС основних завдань з профілактики, попередження та розкриття злочинів. Проте, ми не згодні з таким способом побудови даної моделі. По-перше, Я.Ю. Кондратьєвим поняття запобігання злочинам визначене як загально-об'єднуюче, що включає попередження, профілактику та припинення злочинів. На наш погляд, запобігання злочину є доволі вузьким поняттям, яке не може охоплювати поняття попередження та профілактики. Ми вважаємо таку точку зору помилковою, оскільки вона ґрунтується на неправильному обранні критеріїв-ознак, на яких заснована логіка побудови такої моделі. Логічною ознакою для диференціації зазначених вище понять повинен бути не об'єкт ОРД, а сама злочинна подія на будь-якій стадії її здійснення, а також застосування заходів, доцільність яких відповідає певній стадії злочину. Ми пропонуємо виділяти три

стадії здійснення злочинної події: стадії передування злочину, стадії появи і тривання злочину та посткінцевої стадії злочинної події. Тобто, певне завдання чи напрям діяльності (профілактика, попередження чи розкриття) повинне обиратися в залежності від стадії, в якій перебуває злочинна подія. Саме такі стадії будуть вказувати напрямки та завдання превентивної роботи оперативних підрозділів. На стадії передування вимаганню повинна виконуватися профілактика вимагання, на стадії появи і тривання – попередження вимагання, на посткінцевій стадії – завдання щодо розкриття вимагання та забезпечення інтересів кримінального судочинства.

Профілактика повинна здійснюватись як до, так і з моменту виникнення впливу об'єктивних факторів на особистість, тобто зовнішніх причин, умов та обставин, що можуть підштовхнути осіб схильних до вчинення вимагання на формування задуму на скоєння вимагання. Саме тому профілактика має бути направлена на ліквідацію об'єктивних причин та умов. Завдання щодо профілактики конкретного злочину не є доцільними, якщо почали діяти суб'єктивні фактори особистості, сформувався задум на скоєння вимагання. В цьому разі повинне вступати в дію попередження.

Попередження складається з двох форм, що обираються в залежності від стадії злочину. На стадії формування задуму, під час осмислення процесу вчинення вимагання, мети, способів вимагання, аж до моменту початку активних дій особи щодо втілення цього задуму повинно діяти запобігання вимаганню, як таке, що направлене на створення перешкод перетворення задуму в активні дії особи.

З моменту початку активних дій по втіленню злочинного задуму, тобто з моменту готування повинно застосовуватись припинення вимагання. Припинення є доцільним до моменту закінчення злочину для того, щоб не допустити здійснення злочинної мети, тобто, зупинити здійснення злочину на стадії готування чи замаху.

Попередження втрачає свою доцільність з моменту завершення вимагання, іншими словами, з моменту пред'явлення вимоги з погрозою, так як вимагання є злочином з усіченим складом. Як тільки у дійсності відбувся факт вимоги передачі чужого майна настає остання – третя посткінцева стадія. Адже ті злочини, які не були виявлені на стадії готування чи замаху, вже не можуть бути попередженими. Саме на цій стадії застосовується розкриття вимагання, оскільки воно спрямоване на встановлення особи, яка його вже вчинила.

Отже, профілактика, попередження та розкриття, це рівнозначні завдання, обов'язки та напрями ОРД, які здійснюються в залежності від стадії протікання злочинної події. Попередження складається з двох стадій – запобігання та припинення, в залежності від того, на якій стадії перебуває процес скоєння вимагання.

Слід зазначити, що профілактична діяльність оперативних підрозділів ОВС повинна здійснюватися і під час забезпечення інтересів кримінального судочинства. Напрямки такої діяльності можуть бути запозичені з напрямків профілактичної діяльності слідчого: «1) недопущення вчинення злочинів, ймовірність вчинення яких обумовлена і знаходиться у причинному зв'язку зі злочином, що розслідується¹; 2) недопущення вчинення злочину аналогічного тому, який вже вчинено іншими особами: це здійснюється як правило, шляхом усунення причин та умов, що сприяли злочину; 3) профілактика «віртуальних злочинів»², тобто таких, які можуть бути вчинені лише при наявності певних умов» [25, с.82–83].

Попередження вимагання, як напрямок ОРД, пропонуємо розглядати через призму

¹ «Такі злочини скоюються з метою здійснення протидії розслідуванню» [25, с.82].

² «Наприклад, незнайдена вогнепальна зброя, яку сховав злочинець, може стати причиною іншого злочину – незаконне поводження зі зброєю (ст.263 КК України) особи, яка її знайде» [25, с.83].

виконання низки завдань: 1) виявлення осіб, схильних до формування задуму на скоєння вимагання; 2) виявлення об'єктивних обставин, які сприяють готуванню до вимагання, його вчиненню, та усунення цих обставин; 3) виявлення осіб, що вже мають задум на вчинення вимагання; 4) нейтралізація дій осіб, що готують чи скоюють замах на вимагання.

Радимо виділяти два основних завдання в розкритті вимагань, як напряму діяльності: 1) виявлення фактів латентних вимагань; 2) встановлення та викриття осіб, що скоїли готування та замах на вимагання; 3) встановлення та викриття осіб, що скоїли вимагання.

На жаль, теоретичні та нормативні положення щодо здійснення профілактики та попередження злочинів, зокрема й вимагання, оперативними підрозділами ОВС України на практиці залишаються вкрай нереалізованими. Однією з причин цього явища є недосконалість чинного законодавства. До речі, про це стверджувало 84 % опитаних оперуповноважених. Враховуючи цей чинник, ми вирішили більш докладно розглянути цю проблему, оскільки вона була та залишається актуальною і для теорії ОРД, і для практики.

Аналіз та узагальнення певних даних емпіричного матеріалу дослідження дозволив виявити існуючі у практичній діяльності оперативних підрозділів ОВС України проблеми суто правового характеру, які не дозволяють у повному обсязі реалізувати теоретичні розробки щодо профілактики та попередження вимагання. До таких проблем відносяться наступні.

1. Незважаючи на те, що попередження та припинення злочинів є завданням та обов'язком підрозділів, які здійснюють ОРД (ст.ст.1, 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [26], окремі імперативні правові норми цього ж Закону не дозволяють здійснювати ОРД у всіх її формах та напрямках, тобто повноцінно, саме відносно зазначених вище превентивних заходів. Так, наприклад, згідно з гіпотезою ч.1 ст.8 Закону

«Про оперативно-розшукову діяльність» спеціальні компетентно-функціональні права суб'єктів ОРД³ можуть використовуватися ними лише при наявності підстав, передбачених у ст.6 цього ж Закону. Відповідно до ч.3 ст.6 Закону забороняється проведення ОРЗ при відсутності підстав, зазначених у ч.1 цієї статті. Більш того, без заведення оперативно-розшукової справи проведення оперативно-розшукових заходів забороняється (ч.3 ст.9 Закону). Але мова не йде лише про ОРЗ. Закон вимагає, щоб ОРС заводилася у кожному випадку наявності підстав для проведення ОРД (ч.1 ст.9 Закону). З цього виходить, що для використання спеціальних прав оперативних підрозділів, і для визнання законності самого факту проведення ОРД необхідно заздалегідь очікувати настання двох юридичних фактів: 1) фактів-подій (тобто підстав для проведення ОРД), перелік яких вичерпаний ч.1 ст.6 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність»; 2) фактів-правозастосування, тобто, процесуально-правових дій, спрямованих на прийняття рішення про заведення ОРС та оформлення рішення шляхом складення постанови про заведення ОРС. До речі, стосовно нашого питання, відповідно до наказу МВС України від 17.07.2004 р. № 007 [27], один вид ОРС заводиться лише у випадку, коли відома особа готує злочин або вже скоїла його.

Яким же чином співвідносяться зазначені вище положення Закону та наказу з нормативним обов'язком оперативного підрозділу щодо попередження злочинів? По-перше, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» та наказ МВС України № 007 від 17.07.2004 р. виключають можливість здійснення профілактики вимагання саме шляхом проведення ОРД. Пояснюється це тим, що усі юридичні підстави для проведення ОРД за своїм гіпотетичним змістом є криміналізованими, крім тих, які зазначені у п.2 та 3 ч.1 ст.6

Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», а також у випадку безвісної відсутності особи. Тобто, виходячи з правил конструювання логічних суджень злочин є юридичною підставою для проведення ОРД; злочин – причина, ОРД – наслідок реагування правоохоронців. Виходячи з п.1 ч.1 ст.6 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» злочин (у будь-якому різноманітті юридичного розуміння цього терміну: закінчений та незакінчений, триваючий або продовжуваний, розкритий або не розкритий тощо) повинен передувати ОРД. Безумовно, що такий стан правового регулювання профілактичної діяльності оперативних підрозділів ОВС України є алогічним по відношенню до усіх теоретичних концепцій профілактики злочинів, абсурдним стосовно реалій практики.

По-друге, незважаючи на те, що профілактика правопорушень, а зокрема й злочинів, є обов'язком оперативного підрозділу (п.1 ч.1 ст.7 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність») ані Закон, ані Наказ не передбачають окремих ОРЗ та ОТЗ для здійснення саме профілактики злочинів. Таким чином, оперативні підрозділи обмежені у своїх повноваженнях стосовно вжиття профілактичних дій, оскільки зобов'язані діяти у межах своїх повноважень, відповідно до законів, що становлять правову основу ОРД (п.1 ч.1 ст.7 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність»). Конституційні норми також вимагають від співробітників оперативного підрозділу діяти у спосіб, що передбачено Конституцією та законами України (ст.19 Конституції України [28]). З цього виходить, що у разі, коли законом не передбачені способи дій щодо профілактики та попередження злочинів, то й їх вжиття може розглядатися не обов'язковим і навіть визнано неправомірним.

По-третє, використання прав, якими уповноважуються оперативні підрозділи, Закон надає лише для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності (ч.1 ст.8 Закону). На жаль, законодавець не передбачив у переліку завдань ОРД ані профілактику злочинів, ані

³ Мова йде про права, передбачені ст.8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

попередження та запобігання, вказавши лише припинення, про що свідчить ст.1 Закону. Таким чином, у Законі «Про оперативно-розшукову діяльність» наводяться два поняття, які містять протиріччя, викликаючи конкуренцію правових норм. З одного боку – обов'язок оперативного підрозділу здійснювати профілактику правопорушень (п.1 ч.1 ст.7 Закону), а з іншого – перспектива користуватися своїми правами лише для виконання завдань ОРД (ч.1 ст.8 Закону), у змісті яких немає профілактики, попередження, запобігання.

Підсумовуючи зазначене вище, ми дійшли висновку, що нормативно-правова регламентація профілактичної та попереджувальної діяльності оперативних підрозділів ОВС України носить декларативний характер і є вкрай неурегульованим питанням

У жодних правових нормах чинного законодавства України, котрі якимось чином регулюють превенцію злочинів силами ОВС, а також у існуючих теоретичних розробках з ОРД стосовно розкриття вимагань не враховується концептуальне вчення кримінального права про злочин з формальним та усіченим складом, а саме вчення про момент закінчення цих злочинів. У теорії кримінального права формальним складом злочину вважається такий злочин, коли достатньо лише скоїти саме діяння, а настання або ненастання наслідків цього діяння значення не має. Злочин з формальним складом вважається закінченим з моменту вчинення самого діяння [29, с.71; 30, с.139]. Вимагання є злочином з формальним складом, воно вважається закінченим з того часу, коли суб'єкт злочину пред'явив вимогу майнового характеру незалежно від досягнення поставленої мети [31, с.509; 32, с.125]. Про це зазначається і у абз.3 п.8 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» [34]. Крім того, просте вимагання (тобто, без кваліфікуючих ознак) є злочином з усіченим складом [33, с.62]. У зв'язку з такою правовою конструкцією складу злочину, передба-

ченого ч.1 ст.189 КК України, питання щодо профілактики та попередження вимагання набуває якісно іншого характеру. По суті, уся профілактична та попереджувальна діяльність оперативних підрозділів ОВС переноситься на ранішні форми та напрями кримінальної превенції, які повинні бути направлені на недопущення здійснення вербальних дій – пред'явлення вимог про передачу чужого майна або права на нього. Якщо ж суб'єкт злочину виклав такі вимоги з відповідним супроводом їх в ультимативно-загрозливій формі, тоді злочин вважається закінченим, і мови про попередження або припинення вимагання навіть і бути не може. Факту передачі майна для кваліфікації злочину значення немає. Якщо пред'явлення вимоги відбулося, то у такому випадку починається процес щодо розкриття злочину або недопущення повторності. Саме тому, існуючі сьогодні теоретичні рекомендації стосовно пріоритетності фіксації факту передачі злочинцем неналежного їм майна чи права на майно є помилковими, оскільки вони фіксують не злочинні дії – факт вимагання, а лише окремий факт передачі та отримання майна, що не є злочином без доказів наявності вимагання. За матеріалами наших досліджень було встановлено, що сам факт отримання майна злочинці у більшості випадків визнають і рідко його спростовують – 78 %. Факт вимагання майже кожний злочинець не визнавав – 95 % і спростовував його, що призводило до потреби проведення додаткових ОРЗ та слідчих дій, ускладнювало процес доказу, а іноді призводило до виправдувального вироку суду або закриття кримінальної справи на етапі дізнання чи досудового слідства. За таких обставин ми вважаємо за доцільне переглянути існуючі теоретичні рекомендації щодо правил фіксації злочинної діяльності вимагачів

У «Настанові про діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів» [34] не враховується, що готування до злочину вже є злочином, тільки незакінченим (ч.2 ст.13 КК України). Крими-

нальна відповідальність за готування до вимагання настає, що передбачено ст. 16 КК України. Саме тому, заходи, які покладаються в обов'язок підрозділів карного розшуку, передбачені п.3.1.2 (...виявлення осіб, які готують злочин...) та п.3.1.3 (документування ознак готування до злочину) Настанови аніяк не можливо вважати профілактичними або попереджувальними, оскільки саме нормативно-правове визначення поняття попередження злочинів⁴ виключає скоєння злочину на будь якій стадії його вчинення. Крім того, Настанова не враховує й тих фактів, за якими готування до злочину може становити собою закінчений склад іншого злочину. Наприклад, придбання під час готування до вимагання вогнепальної зброї, що є злочином, передбаченим ст.263 КК України. Такі недостатньо конкретні та розбіжні положення Настанови на практиці призводять до непорозумінь та помилок, які не сприятимуть профілактиці та попереджанню вимагань, оскільки діяльність оперативних підрозділів залишається спрямованою на вже скоєний злочин, хоч і незакінчений, але ж такий, що буде кваліфікуватися за ст.ст.14 та 189 КК України. З цього приводу вважаємо доцільним введення в оперативно-розшукову теорію превенції злочинів поняття «незавершеного готування до злочину». На наш погляд, це дозволить визначити напрямки та коло завдань стосовно профілактико-попереджувальної діяльності в ОРД.

⁴ «Попередження злочинів органами і підрозділами органів внутрішніх справ України – це вид діяльності, працівників органів та підрозділів внутрішніх справ щодо виявлення, послаблення впливу та нейтралізації дії причин і умов, які сприяють їхньому вчиненню, вживання заходів до осіб поведінка яких свідчить про високу імовірність скоєння ними злочину. Забезпечення активного залучення громадськості до цієї роботи, інформування населення про засоби і способи правомірного захисту від злочинних посягань» – п.1.1 «Настанови про діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів» [34].

ЛІТЕРАТУРА

1. Вейнгардт А. Уголовная тактика. Руководство к расследованию преступлений / Вейнгардт А. – СПб., 1912. – 78 с.
2. Гейндль Р. Уголовная техника. Из материалов уголовного розыска / Гейндль Р. – М. : НКВД РСФСР, 1925. – 240 с.
3. Штибер В. Практическое руководство для работников уголовного розыска / Штибер В., Шнейкерт Г. – М. : НКВД РСФСР, 1925. – 324 с.
4. Якимов И. Н. Практическое руководство к расследованию / Якимов И. Н. – М., 1924. – 320с.
5. Потапов С. М. Судебная фотография / Потапов С. М. – М. : Изд. АН СССР, 1948. – 256 с.
6. Семеновский П. Дактилоскопия как метод регистрации. Краткое руководство для заведующих экспертных служб / Семеновский П. – М. : Изд. Упр. уголов. розыска республик, 1923. – 113 с.
7. Литвинова Г. П. Профилактика злочинів: управлінський аспект / Литвинова Г. П., Литвинов О. М. // Нормативно-правові аспекти та коментарі. – Херсон : Айлант, 2001. – 88 с.
8. Лекарь А. Г. Профилактика преступлений / Лекарь А. Г. – М. : Юрид. лит., 1972. – 104 с.
9. Зелинский А. Ф. О некоторых вопросах предупреждения преступлений / Зелинский А. Ф. // Вопросы уголовного права : сб. научн. ст. – М., 1968. – С. 62–67.
10. Сахаров А. В. Теоретические основы предупреждения преступлений / А. В. Сахаров // Сов. юстиция. – 1972. – № 3. – С. 4–7.
11. Самойлов В. Г. Некоторые аспекты оперативно-розыскной деятельности как процесса познания / В. Г. Самойлов // Вопросы совершенствования оперативной работы органов внутренних дел. – Омск : Ом. высш. шк. милиции МВД СССР, 1982. – С. 14–15.
12. Дидоренко Э. А. Оперативно-профилактическое наблюдение / Дидоренко Э. А., Овчинский С. С. – К. : МВД УССР, 1982. – 96 с.

13. Козаченко И. П. Правовые и организационно-тактические основы оперативно-розыскной профилактики преступлений : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. юрид. наук / И. П. Козаченко ; ВНИИ МВД РФ. – М., 1992. – 48 с.
14. Иванов П. И. Проблемы совершенствования оперативно-розыскной профилактики / Иванов П. И. // Права человека и проблемы обеспечения законности. – Н. Новгород : Высш. шк. МВД РФ, 1993. – С. 45–49.
15. Басецкий И. И. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел : учебник / Басецкий И. И., Шиенок В. П. – Минск : Акад. МВД Республики Беларусь, 1994. – 497 с.
16. Крылов О. П. О понятии оперативно-розыскной профилактики и некоторых социально-психологических аспектах вовлечения подростков в преступную и иную антиобщественную деятельность / Крылов О. П., Якушин В. А. // Совершенствование организации и тактики оперативной работы органов внутренних дел. – Омск : Ом. высш. шк милиции МВД СССР, 1984. – С. 132–133.
17. Кондратьев Я. Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції : монографія / Кондратьев Я. Ю. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 444 с.
18. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. Термины и определения : учебное пособие. – Киев : НИИ РИО КВШ МВД СССР, 1988. – 312 с.
19. Оперативно-розыскная деятельность ОВД: Общая часть, разделы I–VII : учебник / Атмажитов В. М., Апогонов О.Н., Баранов В. В. и др. – М., 1990 – 564 с.
20. Волчков В. Р., Суслов В. М., Тузов Л. Л. Предупреждение и раскрытие преступлений аппаратами уголовного розыска и розыск скрывшихся преступников // Метод. указания / под ред. В. И. Тихоненко. – М. : Академия МВД СССР, 1986. – 92 с.
21. Галахов С. С. Концептуальные основы предупреждения преступлений оперативными подразделениями органов внутренних дел / Галахов С. С. // Российский следователь. – 2005. – № 5. – С. 21–26.
22. Малыгин С. С. Основы оперативно-розыскной деятельности : курс лекций / Малыгин С. С., Чечетин А. Е. – Екатеринбург, 2001. – 284 с
23. Ключев О. Розмежування запобіжної і профілактичної діяльності органів внутрішніх справ / О. Ключев // Право України. – 2005. – № 3. – С. 98–101
24. Наказ МВС України «Про затвердження Настанови про діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів» : від 25.06.2001 р., № 507. – К., 2001. – 14 с.
25. Сафронов С. О. Профілактична діяльність слідчого ОВС України / Сафронов С. О. // Право України. – 2002. – № 2. – С. 82–86.
26. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» : від 18.02.1992 р., № 2135-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2135-12>.
27. Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції про оперативно-розшукову діяльність в ОВС України» : від 17.07.2004 р., № 007. – К., 2004. – 170 с.
28. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 129.
29. Бажанов М. И. Уголовное право Украины: Общая часть / Бажанов М. И. – Днепропетровск : Пороги, 1992. – 168 с.
30. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / Навроцький В. О. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
31. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины / под ред. Н. И. Мельника, Н. И. Хавронюка. – К. : Издательство А.С.К., 2004. – 1216 с.
32. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть : учебник. Практикум / под ред. А. С. Михлина. – М. : Юрист, 2004. – 605 с.
33. Постановова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про

злочини проти власності» від 06.11.2009 р., № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0010700-09>.

34. Наказ МВС України «Про затверджен-

ня Настанови про діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів» : від 25.06.2001 р., № 507. – К., 2001. – 14 с.

Шендрік В. В. Аналіз співвідношення понять «профілактика», «попередження», «припинення» та «запобігання злочинів» / В. В. Шендрік, І. О. Крепаков // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 1129–1139 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11svvtzz.pdf>

Здійснено аналіз співвідношень профілактики, попередження, припинення та запобігання злочинів в діяльності оперативних підрозділів МВС України.

Шендрік В.В., Крепаков И.О. Анализ соотношения понятий «профилактика», «предупреждение», «прекращение» и «предотвращение преступлений»

Выполнен анализ соотношения профилактики, предупреждения, приостановления преступлений в деятельности оперативных подразделений МВД Украины.

Shendrik V.V., Krepakov I.O. The Analysis of a Parity of Concepts «Preventive Maintenance», «Prevention», «Termination» and «Prevention of Crimes»

The analysis of correlations between precautions against crime, its prevention, suppression and preclusion in the activities of operational units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is made.

Форум права Форум